د علامه حبيبي د شلم تلين په مناسبت:

په شلمه سدۍ کی

د افغانستان هنر

۱۲۸۰ - ۱۳۵۲ ش / ۱۳۱۹ - ۱۳۹۴ ق

(۱۹۰۱ - ۱۹۷۳م)

لیکوال

علامه عبدالحی حبيبي

د

ډاکتر خوشحال حبيبي او حبيب الله رفيع

په اهتمام

Ketabton.com

۱۳۸۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتابپېژندنه:

د کتاب نــوم: په شلمه سدۍ کې دافغانستان هنر.

لــــيکــوال : علامه عبدالحی حبيبي

نـــاشـر : دعلامه حبيبي د څېړنو مرکز.

دچاپ مهتمم: محمد نبي تدبير

کـــمــــپوز: محمديوسف "ستانکزی"

د چــاپ ځای: د احمد صنعتي مطبعه

دچـــاپ کال : ۱۳۸۳ هـ ش ۲۰۰۴ م

د چــاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

بسم الله الرحمن الرحيم

دعزيزالدين وکيلي پوپلزي په قلم ليکل شوېدی ۱۳۶۰

ـوم: په شلمه سدی کې دافغانستان هنر.

ـوال: علامه عبدالحی حبيبي

ـر: دعلامه حبيبي د څېړنو مرکز.

ـهتمم: محمد نبي تدبير

ـپوز: محمد يوسف "ستانکزی"

ځای: د احمد صنعتي مطبعه

کال: ۱۳۸۳ هـ ش / ۲۰۰۴ م

شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیك	مخ
د لوی او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
سریزه	۱
۱ خطاطي	۳
۲ نقاشي او رسامي	۷
۳ ننداري، پېښې	۱۱
۴ ساز و آواز، اتڼ	۱۷
۵ ودانۍ او معماري	۲۸
۶ د کاليو صنعت	۳۱
۷ مفروشات	۳۳
۸ سنگتراشي او حکاکي	۳۵
۹ مسگري او آهنگري	۳۷
۱۰ ترکاڼي	۳۹
۱۱ گاولي او څپلۍ جوړول	۴۱
۱۲ سراجي	۴۲
۱۳ کلالي	۴۳
۱۴ زرگري	۴۵
دولتي تشبثات	۴۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

	مخ
او بخښونکي خدای په نامه	لومړی
	۱
ي	۳
او رسامي	۷
، پېښې	۱۱
آواز، اتڼ	۱۷
او معماري	۲۸
و صنعت	۳۱
ات	۳۳
اشي او حکاکي	۳۵
ي او آهنګري	۳۷
ي	۳۹
او ځپلی جوړول	۴۱
	۴۲
	۴۳
ي	۴۵
تشبثات	۴۶

د لوی او بخښونکي خدای په نامه

افغانستان یو لرغونی هېواد دی چې ژوند یې په دریوسره بېلو دورو کې مطالعه کېږي:

یوه تر تاریخ وړاندې دوره ده، چې غارمېشتو انسانانو ژوند پکې پیل کړی او له پنځوس زر کلونو وړاند زمانې نه یې د خپلو ابتدایي صنایعو، هنرونو اوکارونو نخښې راپاتې دي، دوی لومړی له ډبرو نه دښکاراوکار ډېر ابتدایي افزار جوړکړي او کله یې چې د ژوند اړتیاوې پوره شوې نوبیا یې د خپلې استوګنې دغارونو پر دېوالونو ډېر ابتدایي انځورونه جوړکړي چې د افغانستان په شمال کې یې په خپلوسمځو کې دنورو انځورونو ترڅنګ د انسان څېره هم د خرمېړي په بڼه جوړه کړې او همداسې یې ورو – ورو ډبرین، خاورین او بیااوسپنیز لوښي او افزار جوړکړي او صنایع او هنرونه یې په لومړنۍ بڼه رامنځ ته کړیدي.

لومړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه نيمه تاريخي، افسانوي ياد سرودونو دوره ده، دا دوره د افغانستان د ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه بېله ده. په دې دوره کې ليك لاته وې پيدا شوی خو په آرياناکې ريشيانو (روحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ويلو سره د خلکو لارښوونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره پيل شوې وه.

دريمه دوره د هېواد تاريخي دوره ده چې په دې دوره کې ليك را پيدا شوی وې، مدبر پاچا يما يا جمشيد دهېواد په لرغوني پلازمېنه بلخ کې ديوه پاخه آريايي تمدن بنسټ ايښی وې او بيا وروسته سپين تمان زردښت د ښې منني،ښې ويني او ښې کړنې دين رامنځ ته کړ، بيا آريانا ته د سکندر په راتلو يوناني تمدن له آريايي تمدن سره غاړه غړی شو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودايي دين راغی، ددې او د نورو پېښو او تجربو په نتيجه کې صنايعو او هنر وده وکړه خصوصاً د بودايي دين له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه جوړولو کې دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په افغانستان کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.

افغانستان ته د اسلام د سپيڅلي دين په راتلو د صنايعو او هنر په نړۍ کې نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظريف صنايع دود شول خصوصاً دخطاطۍ، تذهيب، ميناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو ښه وده وکړه او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.

اروانښاد علامه عبدالحی حبيبی چې دهېواد نوښتګر ليکوال، سترګور مورخ او پوه او پوخ عالم وې دخپلو ژوروعلمي او تاريخي

(c) ketabton.com: The Digital Library

یمه تاریخي، افسانوي یاد سرودونو دوره ده، دا دوره د
ژوند داسې ځانګړې دوره ده چې د نورې نړۍ له ژوند نه
دې دوره کې لیك لاته وُ پیدا شوی خو په آریاناکې
وحاني شاعرانو) د خپلو اخلاقي شعرونو په ویلو سره د
ونه کوله او په شفاهي توګه د روزنې او زده کړې دوره

وره د هېواد تاریخي دوره ده چې په دې دوره کې لیك را
مدبر پاچا یما یا جمشید دهېواد په لرغوني پلازمېنه
پاخه آریایي تمدن بنسټ ایښی وُ او بیا وروسته سپین
د ښې منني،ښې ویني او ښې کړنې دین رامنځ ته کړ،
ه د سکندر په راتلو یوناني تمدن له آریایي تمدن سره
نو، تر هغې وروسته افغانستان ته بودایي دین راغی،
رو پېښو او تجربو په نتیجه کې صنایعو او هنر وده وکړه
بودایي دین له راتلو سره په انځور ګرۍ او مجسمه
دګندهارادآرټ ځانګړی مکتب رامنځ ته شو او په
کې په زرګونو هنري آثار خلق او ابداع شول.
تان ته د اسلام د سپیځلي دین په راتلو د صنایعو او هنر
نوې تجربې وشوې.ښکلي او ظریف صنایع دود شول
خطاطۍ، تذهیب، میناتور او صحافۍ فنونو او هنرونو
او فني سبکونه اومکتبونه رامنځ ته شول.
علامه عبدالحی حبیبی چې دهېواد نوښتګر لیکوال،
ؤرخ او پوه او پوخ عالم وُ دخپلو ژوروعلمي او تاریخي

څېړنو په ترڅ کې د افغانستان پر صنایعو او هنر ګڼې څېړنې کړې وې چې په دې لړ کې یې له مقالو او رسالو نه نیولي تر پنډو کتابونو پورې کښلي وو، ((هنر عهد تیموریان)) داستاد داسې اثر وُ چې په لویه کچه او تر زرو زیات مخونه یې درلودل او هم یې وخت په وخت په دې برخه کې ګڼې مقالې او رسالې لیکلې دي.

په دې لړ کې د دوی په آثارو کې یوه دري رساله د ((یادداشتها در تاریخ صنایع افغانستان)) په نامه شته چې په ۱۳۴۳ کال د آریانا مجلې په پنځوګڼو کې پر له پسې خپره شوې ده، په دې رساله کې دافغانستان په اسلامي دوره کې دخطاطۍ، نقاشۍ، مصورۍ،تذهیب، صحافۍ، فلزکارۍ، منسوجاتو، غالۍ او بدنې، ودانیو او ترکاڼۍ د صنایعو او هنرونو په باب مطالب لیکل شوي او ژوره څېړنه پرې شوې ده.

همدا راز ددوی په آثارو کې ((په شلمه سدۍ کې د افغانستان هنر)) یوه پښتو قلمي رساله شته چې معاصره خطاطي، نقاشي او رسامي، ننداري او تیاتر، ساز، اوازاو اتڼ، ودانۍ او معمارۍ،د کالیو صنعت، مفروشات، سنګتراشي او حکاکي، مسګري او آهنګري، ترکاڼي، ګاولې او څپلۍ جوړول، سراجي، کلالي،زرګري اوپه دې برخه کې دولتی تشبثات څېړي.

په دې رساله کې لوی استاد له ۱۲۸۰ تر ۱۳۵۲ کال پورې د افغانستان هنر څېړلی خو د لیکلو کال یې تر ۱۳۵۷ کال وروسته دی ځکه لومړنۍ مسوده یې د همدې کال د یوه چاپي کلیز د پاڼو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

شا کښېنلې او هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی خو موجز اثر دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.

په حقیقت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان پر صنایعو او هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بڼو څخه مو خبروي او ددې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.

د علامه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو او خپرولو دنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وخنډېلې او چاپ ته یې چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د صنایعو او هنر دمینه والو تنده ماته کړي.

موږ به هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه او رسالې په ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په ((زرمقالې/ هزار مقاله)) نومي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو رسالو کې نشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې، مقالې او رسالې خپاره کړو.

ددې زیري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د دې ظاهراً وړو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـ هم د ۱۳۵۹ کال یادونه لري او په دې توګه دا کوچنی
ـ دده د ژوند له وروستیو آثارو څخه شمیرلای شو.
ت کې دا دواړې رسالې په اسلامي دوره کې د افغانستان
و هنر رڼا اچوي. ددې صنایعو او هنرونو له بڼو څخه مو
دې ښکلو صنایعو صنعتکاران او هنرمندان راپېژني.
ه حبیبي د څېړنو مرکز چې د لوی استاد دآثارو د راټولولو
ـنده لري. له دې دواړو رسالو څخه هم د وړې وځنډلې او
چمتو کړې چې په یو وخت خپرې شي او دافغانستان د
هنر دمینه والو تنده ماته کړي.
هڅه کوو چې د علامه حبیبي ټول ناچاپه او چاپي کتابونه
ـه ځانګړې بڼه او ټولې مقالې یې په «زرمقالې/ هزار
مي شل ټوکیز اثر او هم یې اشعار او افکار په بېلا بېلو
تشر کړو او هم دده دژوند او آثارو په باب لیکنې، څېړنې،
سالې خپاره کړو.
یري په درکولو سره خپلې خبرې بس کوواود لوی استاد د
ورو خو په ارزښت کې لویوآثارو لوستلو ته مو رابولو!

په درنښت

دعلامه حبیبي د څېړنو مرکز

۱۳۸۳/۸/۱۷

سریزه

له لسمی سدۍ را پدې خوا د پنځلسمې سدۍ تر پایه د غزنویانو او غوریانواو تیموریانو په زمانو کې پنځه پیړۍ هنر دخلکو او مقتدرو فیوډالي کورنیو په غېږ کې روزل سوئ او په پنځلسمه پیړۍ کې د هرات هنري مکتب دخپلې لوړتیا جګې څوکې ته رسېدلئ و.

خطاطي، نقاشي، میناتور، کتابسازي، موسیقي او نور نفیس صنایع په ګرده خراسان کې پاخه سوي او هم عام سوي وو. په زرو هنرمنان او ماهر صنعت ګران په هرات، مشهد، بخارا، سمرقند، بلخ او نورو ښارونو کې پخپل هنري خلاقیت بوخت وو.

له هغه وخته چې د هرات د تیموریانو لویه واکمني (شاهنشاهي) دپنځلسمې سدۍ په لومړۍ څلورمه کې ورانه سوه، نو د مملکت پراخه سیمه د بابرشاه دکورنۍ او دایران د صفویانو او د ماوراء النهر د خانانو ترمنځ دجنګو او خانداني رقابتو او ډغرو میدان و، او

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی مرکزیت یې له لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره مقابلې ته ولاړ وو.

نولسمه سدۍ په افغانستان کې داسی وخت دئ، چې داحمدشاه تر شاهنشهۍ وروسته د ملوکیت طوایف فساد شروع سو٬ اقتدار د سدوزو له کورنۍ څخه د بارکزو محمد زو ټبر ته انتقال کاوه او په ټول مملکت کې له کشمیره او جیلم له غاړو تر هراته او آمو پورې خانه جنګي نښتې وه، خلك د یوه فاسد نظام په منګولو کې ځپل کېدل او په داسې حال کې نه خلکو او نه دربار او نه د اقتدار مرکزونو دا فرصت درلود چې هنر او پوهه پکې وروزل سی.

پر افغانستان د انګریزانو لومړی تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او دوهمې لښکر کښۍ (۱۸۷۸ - ۱۸۸۰) ځلوېښت کاله دامملکت د ظلم او وینو په لمن کې ونغاړه او کله چې په ۱۸۸۰م امیر عبدالرحمن د کابل پاچا کړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت کې و او د زړو هنرونو بځرکي لړ لړ په خلکو کې ځلېدل، چې دلته په لنډه راوړل کېږي.

(۱)

خطاطي

د هرات د تيموريانو لـه زماني څخه چې كوم هنر په افغانستان كې پاتـه و، يـوه هـم خطاطي وه، چې پـه څورلسمه سدۍ كې يې پـه خراسان او مـاوراء الـنهر او ايران كې ډېره ترقي كړې وه، هم په كتيبو Epigraphy او هـم پـه كـتابو كـې يـې ډېـر هـنري ډولونـه (سبكونه) موندلـي وو، چـې لـه هغـو څخـه نستعليق، نسخ اوثلث پـه كتابو اوكتيبو كـې او شكست ډول پـه دفتري نوشتوكې شلم قرن تـه رارسېدلي وو.

په افغانستان كې دنستعليق دروش دوو ډولو ډير رواج درلود:

۱ـ لومړی: دمير عماد حسيني (مړ ۱۰۲۴ ق ۱۶۱۴ م) روش، چې دورونه يې ګردي او كوچني وي.

لاسه وتلئ و، خلك له دغو مسلطو قواوو سره

غانستان كې داسې وخت دئ، چې داحمدشاه
. ملوكيت طوايف فساد شروع سو؛ اقتدار د
د باركزو محمد زو ټبر تـه انتقال كاوه او پـه
ميره او جيلم له غاړو تر هراته او آمو پورې
خلك د يوه فاسد نظام پـه منګولو كې څپل
كې نـه خلكو او نـه دربار او نـه د اقتدار
چې هنر او پوهه پكې وروزل سي.
ريزانو لومړى تجاوز (۱۸۳۹ - ۱۸۴۲) او
۱۸۷ - ۱۸۸۰) څلوېښت كاله دامملكت د
ښې ونغاړه او كله چې پـه ۱۸۸۰م امير
كړ سو، نو هنر هم پخپل ځبلي حالت كې و
لړ لړ پـه خلكو كې ځلېدل، چې دلته پـه لنډه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم: د میر عبدالرحمن هروي روش. چې د نونسم قرن په منځ کې راووت اود خط دورونه یې عموماً بیضوي وي او دغو دواړو روشونو پخپل منځ کې ځینې فني او تخنیکي فرقونه په اصول، ترکیب، کرسی، سطح، نسبت، صعود، تشمیر، نزول، ارسال، دور کې سره درلودل. نو ځکه ځینې خطونه د ډېر قوت او شان او صفا او مزې خاوندان وو چې لیدونکي یې په لیدلو سره یو خوند او ((مزه)) مونده.

د نستعلیق دغه وروستنی استاد میرزا میر عبدالرحمن هروي، چې په هرات او کندهار او کابل کې اوسېدئ (مړ، هرات ۱۲۶۸، ۱۸۵۰م) د افغانستان د وروستني خطاطی لوی استاد و، چې په هرات کې یې ډېر شاګردان لکه ملا محمد حسین، میرزا نجف، بهرام خوانساری او میرزا جان مستوفی وروزل او تر اوسه هم ځینې خطاطان دده تقلید کوي.

بل لوی خطاط چې په نستعلیق کې یې دمیرعماد او میرعلي روش ژوندی کړئ، دقندهار د پښین له سیدانو ځخه سیدعطامحمد حسیني دسید تاج محمد زوی دسید زمان لمسی دئ، چې امیر عبدالرحمن خان د خپل دربار خوشنویس په ۱۳۱۰ ق ۱۸۹۲ م مقرر کئ او په خفي نستعلیق یې د تذکره الاولیاء دوه ټوکه ولیکل (د کابل د آرشیف کتابخانه) او په ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م په کابل کې وفات سو.

ددې عصر نور د خط مشهور استادان دادي:

۱. سردار غلام محمد طرزي د سردار رحمدل قندهاري زوی د شکسته خط لوی استاد او نقاش او شاعر (مړ په دمشق کې ۱۳۱۸ ق ۱۹۰۰م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. قاضي طلامحمد د قاضي محمدحسن پښتنوري زوی (حدود ۱۸۹۰م).

۳. محمدعمر بر دراني (مړ هرات ۱۹۱۲م).

۴. میرزا غلام قادر کاکړ د سراج الاخبار کاتب (حدود ۱۹۱۰م).

۵. سید میر مشواني شاعر، خطاط، نقاش (مړ هرات: ۱۹۱۴م).

۶. میرزا محمد جعفر قندهاری (مړ کابل ۱۳۰۶ش ۱۹۲۷م).

۷. میرزا محمد یعقوب مخلص کابلی (مړ کابل ۱۳۰۱ش ۱۹۲۲م).

۸. حسن حلمي ترابزوني (په ۱۳۲۶ ق ۱۹۰۸م په کابل کې د خطاطۍ او نقاشۍ او حکاکۍ دمکتب معلم و، (مړ کابل: ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳م).

۹. شیخ محمد رضا خراساني د ډول ډول خطو لیکوال او غټ هنرمن (وروسته به هم یاد سي)

۱۰. تاجور سلطان بي بي جان خانم د عبدالقدوس خان اعتماد الدوله ماینه (مړه کابل ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م).

۱۱. سید محمد عمر پیله کش د میر عبدالرحمن هروي لمسی (مړ هرات ۱۹۲۸ م).

۱۲. ملا فیض محمدهزاره (مؤرخ اونستعلیق نویس.(مړ کابل ۱۹۳۰م).

۱۳. صوفی عبدالحمید د نصرالله بارکزي قندهاري زوی (لوی خطاط او د صنایعو استاد، مړ کابل ۱۳۴۱ ش ۱۹۶۳ م).

۱۴. مولانا محمد اسحق زرین قلم (مړ کابل ۱۳۱۵ش ۱۹۳۶م).

۱۵. خلیفه محمدحسین سلجوقي نستعلیق نویس(مړ هرات ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹م).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۶. میر آقا حسیني هروی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس (مړ هرات۱۳۳۲ ش ۱۹۵۳م).
۱۷. سید محمد ایشان حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول ډول خطو استاد (ژوندی).
۱۸. دده ورور سید محمد داوُد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ کابل ۱۳۵۷ ش ۱۹۵۷م).
۱۹. عزیز الدین وکیلي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی هفت قلمي خطاط او نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
۲۰. محمد علي عطار هروي (ژوندی ماهر خطاط).
۲۱. فیض محمد زکریا (ژوندی، نستعلیق نویس).
۲۲. محمد ابراهیم خلیل د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
۲۳. حسین وفا سلجوقی (ژوندی، خطاط).

مآخذ:

- فکری سلجوقی: خوشنویسان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
- پاینده محمد زهیر: د افغانستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
- د وزارت معارف نظامنامه ۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
- عزیز الدین وکیلي. هنر خط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
- مجنون رفیقی هروی: رسالهء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
- یوه ډله بین المللی پوهان: د کتابو هنر په منځنۍ آسیا کې د یو نسکو له خوا خپور سوئ کتاب ۱۹۷۹ م لندن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روی دمیرکاظم زوی دهرات نستعلیق نویس
ی ۱۹۵۳م).
ن حسیني د سیدمحمد اسماعیل زوی د ډول
وندی).
مد داؤد حسیني د ډول ډول خطو استاد (مړ
۱۹۵م).
ي پوپلزی د حاجی نظام الدین زوی (ژوندی
و نقاش او ماهر هنرمن او مورخ).
هروي (ژوندی ماهر خطاط).
(ژوندی، نستعلیق نویس).
ی د فضل احمد زوی (ژوندی شکسته نویس).
ی (ژوندی، خطاط).

سان و هنرمندان ۱۰۸ د کابل طبع ۱۳۴۹ ش.
نستان دمعارفو تاریخ ص ۷۹ کابل ۱۳۳۹ ش.
۴ کابل ۱۳۰۰ ش.
ط در افغانستان. کابل ۱۳۴۲ ش.
ـه‌ء خط. کابل ۱۳۵۵ ش.
ن: د کتابو هنر په منځنی آسیا کې د یو نسکو له خوا
م لندن.

(۲)
نقاشي او رسامي

په شلم قرن کې د هرات د هنري مکتب ډېرې سپکې اغېزې په افغانستان کې پاتـه وې، ځینو هنرمندانو په شخصي ذوق نقاشي، رسامي کوله. په غزني، کابل او هرات کې ځینې هنرمند دکانداران وو، چې قلمدانونه، د لاس لکړې، رنګینې تختې او صندوقچې به یې په ګلانو او ډول ډول رنګونو سره ښکلې جوړولې، خو رنګونه به کله پخواني اصیل معدني او کله به جوهري مصنوعي وو.

د کتابو د وقایو او پاڼو اوځینو خطي قطعاتو په تزئین کې به هم کله کله د هرات، بخارا، یاکشمیر د وروستني منیاتور په تقلید ځینې پاڼې رنګین کېدلې. خو هغه قدیم اصالت او ښکلا یې بایللي وو.

د نقاشۍ په څانګو کې رنګ آميزي، تذهيب، منياتور، ګلکاري، پر فلزاتو يا ډبرو نقاشي، دخونو د ديوالو انځور کول، دکوټو د چت او دروازو نقاشي او په فلزي يا د لرګي په تختو ښکلول او مسطح کول رواج وو.

له وروستيو نقاشانو څخه يو ميرزا رضا هروي و، چې د امير شهنواز خان په امر يې د امير دوست محمد خان او سلطان احمد خان دجنګ صحنه کښلې ده (د هرات موزيم) بل دده شاګرد ميرزا باقر کابلي په هرات کې اوسېدئ، چې زوی يې استاد عبدل هم تکړه رسام و، محمد عظيم ابکم هم د ميرزا رضا څخه نقاشي اورسامي زده کړې وه، چې ځينې رسمونه يې په سراج الاخبار کې چاپ سوي دي (مړ کابل د ۱۳۰۰ ق حدود ۱۸۸۲م).

د ميرزا باقر نور شاګردان دادي: حاجی فخرالدين هروي (مړ هرات ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م).

ميرزا فقير د رضا ورور (مړ هرات ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م) ميرزا سکندر د رضا بل ورور (مړ هرات ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م).

تر استقلال بيا موندلو را وروسته چې په ۱۲۹۸ ش ۱۹۱۹ م د افغانستان مستقل دولت دامان الله خان او نورو پوهو آزاديخواهانو په لاربنوونه تاسيس سو، په نوو اصلاحاتو کې د پوهنې او هنر روزنې ته هم يوه هڅه وسوه. په ۱۳۰۰ ش ۱۹۲۱ م د وزارت معارف لپاره يوه نظامنامه خپره سوه، چې ددغه وزارت د تدريساتو په څانګه کې يو د نفيسو صنايعو دمکتب مديريت هم ومنل سو (ص۴) او دغه مديريت ته د صنايعو د روزنې وظايف وسپارل سوه، د ابتدايي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رشدي مکتبو او دارالمعلمین په پروګرام کې تر لسم صنف پورې رسامي او لاسي چارې (صنايع يدي) داخل سوه او د رسامۍ دبشپړو زده کړو لپاره غلام محمد خان ميمنه ګي چې په رسامي کې يې مهارت درلود، جرمني ته واستول سو، چې هلته په نوي ډول خپل فن تکميل کي.

په ۱۳۰۲ش ۱۹۲۳ م چې دغه پروفيسر کابل ته راغئ، نو دده په لاربښوونه چې په برلين کې يې رسامي او رنګه ليتوګرافي ډېره ژر او په لوړه درجه زده کړې وه، د کابل په لندنۍ کوټۍ کې ((مکتب صنايع نفيسه)) جوړ سو، چې د رسامۍ، تزئين، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، حکاکۍ څانګې يې درلودې او په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م له المانه څخه يوه رنګه مطبعه هم پر زياته سوه، چې په همدغه کال دغه دستګاه وسوځله سوه.

د افغانستان تر اغتشاش وروسته په ۱۳۱۱ ش ۱۹۳۱ م بيرته دامکتب ژوندی سو، چې دخياطۍ، بسته کارۍ، زرګرۍ، مهندسۍ، غالۍ اوبلو، ليتوګرافۍ، قالب سازۍ، نقاشۍ څانګې پکښې زياتې سوې او څلور صنفه يې لرل. دغه مکتب په ۱۳۲۵ ش ۱۹۴۶ م تعطيل سو، چې وروسته يې په ۱۳۲۷ ش ۱۹۴۸ م ځای د تخنيك مکتب ونيو.

پروفيسر غلام محمد خان په رسامۍ او نقاشۍ کې ډېر شاګردان وروزل، څو چې په کابل کې د ۱۳۱۴ ش په قوس کې (= دسمبر ۱۹۳۵م) وفات سو.

د شلم قرن په هنرمندانو کې شيخ محمد رضا خراساني (خطاط، نقاش، عالم) د خزاين السکوك او رياض الالواح مولف لوی هنرمن و (مړ کابل ۱۳۲۰ ش ۱۹۴۱م) چې په لومړي کتاب کې يې په ۱۹۰۷م

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان اسلامي مسکوکات ولوستل او کتې متې يې په دې کتاب کې رسم کړل. په رياض الالواح کې يې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او بناوو نوشتې کتې متې رانقل کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).

ددې عصر بل هنرمن پروفيسر عبدالغفور برېشنا دئ چې په ۱۳۰۵ ش ۱۹۲۶ م د رسامۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته لېږل سوئ و، په ۱۳۰۸ ش ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب صنايع نفيسه او دولتي مطبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث الدين رسام او غلام علي اميد، سيد جلال او نور ډېر هنرمندان له دغې ډلې څخه دي او د دوی په قلم ځينې رنګه يا تور مهم تابلوګان پاته دي. استاد برېښنا په ۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م په کابل کې ۶۶ کلن وفات سو.

په ۱۳۵۰ ش کال د اطلاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې يو د هنر رياست جوړ سو، چې د مستظرفه صنايعو موسسه يې يوه برخه ده او اوس د غلام محمد ميمنه ګي په نامه ياديږي. دغه رياست دندارو هنري کارونه هم پر مخ بيايي.

مآخذ:

- فکری. خوش نويسان ۱۰۸.
- زهير: دمعارفو تاريخ ۷۹.
- وکيلی. هنر خط در افغانستان.
- دوزارت معارف نظامنامه ۴

وکات ولوستل او کتې متې یې په دې کتاب
ـواح کې یې په ۱۹۰۸ د غزني د قبرو او
کړې (د کابل عکسي چاپ ۱۹۶۷ م).
پروفیسر عبدالغفور برېشنا دئ چې په
مۍ او نقاشۍ د زده کړې لپاره برلن ته
ں ۱۹۲۹ م وطن ته راغئ، ده په مکتب
طبعه کې ډېر شاګردان وروزل، چې غوث
ـمید، سید جلال او نور ډېر هنرمندان له
ۍ په قلم ځینې رنګه یا تور مهم تابلوګان
۲۶ جدی ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې

لاعاتو او کلتور د وزارت په چوکاټ کې
چې د مستظرفه صنایعو موسسه یې یوه
ـمد میمنه ګي په نامه یادیږي. دغه ریاست
مخ بیایي.

(۳)

ننداري، پېښې (تیاتر)

له پخوا زمانو څخه په خراسان کې دتمثیل غونډې راز - راز پېښې او لوبې وې، چې په شاهي دربارو او د خلکو په بنډارو او بزمو کې د ساتېرۍ او تفریح او عبرت یا خندا لپاره ښیلې کېدې. په ښارو کې ټاکلې ډلې خلك او اداکاران (پېښندویان) ددغه کار د پاره وو او دوی به په اخترو او ښادیو او مېلمستیا وواو مېلو کې په ډول ډول دتمثیل صحنې جوړولې. په ځینو ځایو کې د محرمې ددهې په ورځو کې د امامانو د شهادت او ناورین قصې هم په تمثیلي حرکاتو سره ښکاره کول کېدې، چې دټریجیډي تمثیل یوه نمونه وه.

کله کله به په بازارو او ګڼو ټولنو کې د قصه کوونکو او مداحانو ډلې ولاړې وې، ځینې دیني یاحماسي قصې لکه امیر حمزه، ابو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلم خراساني، د پیغمبر(ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه به یې په بدني حرکاتو یاد لکړې او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او په ترنم به یې قصې بیانولې.

په کابل کې به دربار هم یو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به ځینې د عیارانو او پخوانو پهلوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله ییزه توګه تمثیل کول او کله به یې د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه او حرکاتو سره ښیل. دخلکو په بنډارو او میلو کې ځینې ممثلان (پېښندویان) هم وو، چې د هغه ښار یا کلي په ژبه یې ځینې حماسي یاد ټوکو او خندا یا عشقي داستانونه، پخپله اداکاری خلکو ته ورښیل، چې د ۱۹۱۰ م په شاوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا د ملامحمد حسن زوی (مړ، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې مجلس آرا یې کوله،خپل داستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو تمامول او امیر ته یې نصیحت کاوه او کله به یې د کاکه ګانو (عیارانو) قصې یا خندونکې پېښې عملاً تمثیل کولې.(۱)

د کابل په زاړه ښار کې یوه محله وه، چې ((کوچهء سادوها)) یې بلله او دلته به دغسې قصه ګویان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه خوانان)) هم بلل. له دغې ډلې څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په ((ملای سپید)) مشهور و، چې پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې خندول (مړ، کابل ۱۳۱۳ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د اولمسی یې اسدالله تر اوسه دغه پیشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم،دینو داریاز، محی الدین سراج، سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ص) د اصحابو او یارانو (رض) داستانونه
کړې او تبرزین په ښورولو تمثیل کول او

م یو ((مجلس آرا)) درلود. دې سړي به
لوانانو داستانونه، یوازې یا په ډله بیزه
د شاهنامې داستانونه په حماسي لهجه
و په بنډارو او مېلو کې ځینې ممثلان
غه ښار یا کلي په ژبه یې ځینې حماسي
ي داستانونه، پخپله اداکارۍ خلکو ته
اوخوا کې د کابل فقیراحمد مجلس آرا
، کابل ۱۹۰۶م) د امیر په دربار کې
ستانونه به یې د پند او عبرت په اشعارو
حت کاوه او کله به یې د کاکه ګانو
ښښې عملاً تمثیل کولې. (۱)
یوه محله وه، چې ((کوچهء سادوها)) یې
ګویان اوسېدل چې خلکو ((جنګ نامه
ي څخه په شلم قرن کې ملا علي جان په
ې پخپلو خبرو به یې خلك ژړول یا به یې
ش ۱۹۳۴م) دده زوی ملا سخي دا د
غه پیشه ساتي. کاکه ګل بچه آدم، دینو
سردار غیاث هم د کابل ممثلان وو.

د شلمی سدی په لومړۍ نیمایي کې د قندهار دوې دا دا کارانو ډلې مشهورې وې، چې ناټکیان یې بلل، د یوې ډلې مشر فراموز ناټکي او د بلې دا حاجي کریم ناټکي و، دوی به د خپلو ډلو سره د ناټك متحرکې صحنې هم په بازارو کې د شپې را ایستې. ددغو ډلو نوموړي اعضا سنګر او موسی وو.

د کابل د ښار د ګذر ګدري یوه ډله ممثلان د ((سایین)) په نامه مشهور وو، چې له دغې ډلې څخه تر ۱۹۰۰م راوروسته ((سایین قناد)) او دده شاګردانو به دکابل دښادیو په بنډارو کې ځینې دعبرت یاخندا، یا تاریخي او پهلواني واقعې تمثیل کولې لکه: د دیو او پري، د انګریزانو سره جنګ، د افغانستان د قومي ډلو اتحاد، دعزیز او ممید داستانونه. (۲)

* * *

تر ۱۹۲۰م راوروسته چې په وزارت معارف کې د ((نمایشات عرفاني)) اداره د مولوي محمدحسین اورمړ جالند هري په ریاست جوړه سوه، نو به یې په ځینو مجلسو او جشنو کې د تمثیل صحنې جوړولې، چې لومړۍ پلا د ((سردار جزیرهء جاوا)) په نامه یوه ډرامه دجلال آباد د کوکب په باغ او د لغمان په قلعه السراج کې په ۱۳۰۱ ش ۱۹۲۲ م وښیله سوه او بیاد اسد په دوهمه ۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م د استقلال په جشن کې دتیاتر صحنه راووته، چې ښندویان (ادا کاران) یې د معارفو شاګردان یا ماموران وو لکه: سرور ګویا اعتمادي، عبدالعزیز ناصري. حافظ نور محمد، علي محمد، سرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

صبا، عبدالاحمد عطایی، میرزا عبدالله طویل، حسن جان ضیایي، محمد اکرم، میر کاظم هاشمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ افندي (مړ کابل ۱۳۵۶ ش ۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار رسام، محمد حسین ضیایي، محمد سعید بدخشي، محمد آصف مایل، قاري دوست محمد، سید عبدالله، محمد کبیر ضیایي.

د ډرامو لیکونکي یا ترجمه کوونکي: فیض محمد زکریا، صلاح الدین سلجوقي، حسن سلیمي، بدري بیګ، علي افندي، ضیا همایون (هندي) حافظ نور محمد وو.

دوې نوې ډرامې لکه مادر وطن (دکاظم هاشمي ښېښې) مسابقهء خواب و بیداري (د معارفو د شاګردانو ښېښې) ۱۹۲۳م د پغمان د تمثیل په صحنه کې وښیلې سوې او بیا په ۱۹۲۴ م د پغمان په جشن کې د مجمع ملل او د مشرق د آزادی خواهانو یوه ډرامه او بله ((صحبت های اخلاقی)) پر صحنه ښکاره سوې.

د ۱۳۰۴ ش ۱۹۲۵ م په جشن کې د ((بچهء بی پدر)) او ((تربیهء پدر)) او ((محاکمهء حکمرانان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس)) (دعبدالحق حامد ترك لیك او د سلطان احمد شیرزوی ترجمه) ډرامې وښیلې سوې، څو چې په ۱۳۰۶ ش ۱۹۲۷ م د اوسنی آریانا په لیسه کې د ((جهل را همینجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او ((وصلت اجباري)) ډرامې هم تمثیل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو کې دموسیقي ډایرکتوران استاد قاسم یا استاد غلام حسین ناټکي وو. (۳)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـيرزا عبدالله طويل، حسن جان ضيايي،
ـتمي، مولوي غلام محمد معلم، فرخ
۱۹۷۷م) صاحبداد عکاس، عبدالجبار
ـي، محمد سعيد بدخشي، محمد آصف
ـيد عبدالله، محمد کبير ضيايي.
ـرجمه کوونکي: فيض محمد زکريا،
ـن سليمي، بدري بيګ، علي افندي،
ـر محمد وو.
ـادر وطن (دکاظم هاشمي ليکنې)
معارفو د شاګردانو ليکنې) ۱۹۲۳م د
ـي وښيلې سوې او بيا په ۱۹۲۴ م د
ملل او د مشرق د آزادئ خواهانو يوه
ـلاقي)) پر صحنه ښکاره سوې.
ـجشن کې د ((بچهٔ بی پدر)) او ((تربيهٔ
ـان)) او ((فتح تهل)) او ((فتح اندلس))
د سلطان احمد شيرزوی ترجمه) ډرامې
۱۳۰۰ ش ۱۹۲۷ م د اوسنی آريانا په
ـنجا کشتند)) اود ((رفع حجاب)) او
تمثيل سوې. چې په اکثرو دغو صحنو
ـتاد قاسم يا استاد غلام حسين ناټکي

په ۱۹۲۳ م د پغمان د ودانيو نظامنامه خپره سوه اود هغه ځای په عمومی باغ کې يوه وداني د سينما تياتر لپاره او د اولمپيك سر خلاصی جمنازيوم هم جوړ سو، چې دجشن د شپو لوړې يادې سوې ډرامې هلته ښکاره کېدې.

د افغانستان تر ارتجاعي اغتشاش وروسته دغه اقدامات د تمثيل د هنر لپاره سوي دي:

په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م دسينما تياتر او فلم لايحه خپره سوه.

په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تياتر د صحنې اساسنامه راووتله

په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳م د ((افغان ننداري)) په نامه يوه تمثيلي او سينمايي موسسه، د يوې لويې نمايشي ودانۍ سره، دکابل د چمن په سيمه کې جوړه سوه، چې افغاني اداکاران ځينې داستانونه پکې تمثيلوي اود اوليت په لحاظ دغه ډرامې مشهورې دي:

((مکن همشيره ګريان)) دمحمد حيدر نيسان منظومه ډرامه ۱۳۱۵ ش ۱۹۳۶ م.

((متخصص صالون)) د رشيد لطيفي ليك ۱۳۱۸ش ۱۹۳۹ م.

((مردان پارو پاميزاد)) د احمد علي کهزاد ليك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹ م.

((عسکر جوان)) د محمد عثمان صدقي ليك ۱۳۱۸ ش ۱۹۳۹م.

((فرزندان آريانا او شاګرد کبابی)) دوې ډرامې د عبدالرحمن پژواك ليك ۱۳۱۹ ش ۱۹۴۰م.

((عاطفه او پوليس ۱۰۲)) دوې ډرامې د صدقي ليك ۱۳۲۲ ش ۱۹۴۳م.

((ميراث او دو صنعت کار)) ډرامې د لطيفي ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((داماد)) دناصر غرغښت ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

((کار بر اصل)) د عبدالروف بېنوا لیك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.

((لالا ملنگ)) دعبدالغفور برېښنالیك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.

ددې دورې مشهور پېښندویان (ممثلان) دا دي: عبدالرشید جلیا، عبدالحمید جلیا، عبدالقیوم بې سد، عبداللطیف نشاط، محمد اکبر نادم، عبدالرحمن بینا، نیك محمد قایل، احمد ضیا، محمد اکرم نقاش، شکیب، مونس، محمد جان، محمد نعیم فرحان، عبدالقادر فرخ، حبیبه عسکر، خورشید دجلاد لور، مزیده سرور دمحمد قاسم لور.

اوس د اطلاعاتو او کلتور په وزارت کې یو خاص د کلتور ریاست هم سته، چې علاوه پرنورو هنري کارو د تمثیل هنر هم روزي او هر وخت په کابل او نورو ولایاتو کې په پښتو او دري ځینې ډرامې په صحنه کې خلکو ته ښیي.

مآخذ:

(۱) برېښنا: قصه ها و افسانه ها ۷۷ کابل ۱۳۵۲ ش.
یا ورسکی: سفارت روسیهء تزاري بدربار امیر شیر علي خان ۵۳ کابل ۱۳۴۷ ش.
غلام حضرت کوشان: آریانا مجله شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش کابل. هنر تمثیل در افغانستان ۸ د کابل چاپ ۱۳۵۸ ش. ابراهیم خلیل: مزارات شهر کابل ۱۹۷ دکابل چاپ ۱۳۳۹ش. امان افغان، کابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
(۲) کوشان: هنر تمثیل تر ۱۳ مخ وروسته
(۳) هنر تمثیل ۶۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

ف بېنوا ليك ۱۳۲۳ ش ۱۹۴۴م.
برېښناليك ۱۳۲۳ش ۱۹۴۴م.
ېـسندويان (ممـثلان) دا دي: عبدالرشـيـد
يدالقيوم بې سد، عبداللطيف نشـاط،
من بينا، نيك محمد قـايل، احمد ضيا،
مونس، محمد جان، محمد نعيم فرحان،
ـكر، خورشيد دجلاد لـور، مزيده سـرور

ـتور پـه وزارت كـې يـو خـاص د كلـتور
پرنورۀ هنري كارو د تمثيل هنر هم روزي
ولاياتو كې په پښتو او دري ځينې ډرامې

۷۷ كابل ۱۳۵۲ ش.
بدربار امير شير علي خان ۵۳ كابل ۱۳۴۷ ش.
ـه شماره ۳۱۸ قوس ۱۳۵۵ ش كابل. هنر تمثيل
۱۳ ش. ابراهيم خليل: مزارات شهر كابل ۱۹۷
، كابل ۱۲ اسد ۱۳۰۲ ش.
روسته.

(۴)

ساز و آواز، اتڼ

د موسيقى او ترنم پـه هنركې هم افغانسـتان، د فرهنگونود سره گډېدلوسيمه وه او پـه شلمه سدۍ كې موږ دلته د ساز و آواز او ټنگ ټكور، درې مهم عناصرتاكلاى سواى:

لومړى: دخراسانى ساز و آواز راپاته سوي عناصر.

دوهـم: د هندي موسيقي سره مشترك عناصر.

دريـم: خـپل مقامـي د پښـتو او دري او نـورو لهجـو عوامـي بدلـې او سازونه.

۱. د خراسـان د موسـيقي قديـم مقامـات چـې د غـزنويانو او غوريـانو او تـيموريانو د عصر خلكو روزلي وو اود بيهقي په قول به ((مطرب اوقوال)) [۱] هغه په ساز و آواز كې سره را اوډل، تر اوسه لا هم لږ و ډېـر پـه خلكـو كـې پاتـه دي. دغـه مقامونـه (راگونـه) دوولـس وو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رهاوي، حسيني، راست، حجاز، بزرګ، کوچك، عراق، اصفهان،نوا، عشاق، زنګوله، بوسليك.

دغه هر مقام دوې شعبې (= راګني) درلودې، چې يوه به ځيره (پست) او بله ډېره (بلند) وه او ګرده شعبې چې د دغو دوولسو مقاماتو څخه جوړېدې (۲۴) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د يوې شعبې ځير او د بلې شعبې ډېر سره ګډ سي، له هغه څخه ((آوازه)) جوړېږي. او دغه (۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې خورا ډېرې څانګې هم لري، چې دموسيقۍ په کتابو کې شرح سوي دي.

۲. د اسلامي دورې دخراسان او بيا د افغانستان سيمې شرقاً له هنده سره نښتې وې او له دې پلوه يې ډېرې مدني او کلتوري اغېزې منلې دي.

دهند آريايي خلکو خو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د يوناني موسيقي کلمې پر ځای د سنګيت Sangita کلمه درلوده، چې د راګ RAGA او تال TALA او نريتيه Nritya يعنی مقام او اصول او رقص مجموعه وه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع ګاڼه. څکه چې دده نوم سميشور Somesvara (= شيوا) هم و، نو ګرده راګونه او راګني Ragini چې دده په هنري مکتب کې پاللي سوي و هغه يې سميشورمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې مکتبه هم را پيدا سوه، چې ګرده سنګيت څلور مکتبه لري.

په هندي ژبو کې آهنګ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې ګرده اووه سُره دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـت، حجـاز، بـزرگ، کوچـك، عـراق،
ـله، بوسليك.
ـعبې (= راګنی) درلودې، چې يوه بـه ځيره
) وه او ګـرده شـعبې چې د دغـو دوولسـو
۲۱) دي او هره شعبه بيا نغمې لري او که د
ـ شعبې ډېر سره ګډ سي، لـه هغـه څخـه
(۱۲) مقامونه او (۲۴) شعبې او (۶) آوازې
ـي، چې دموسيقۍ په کتابو کې شرح سوي

ـسان او بيا د افغانسـتان سيمې شرقاً لـه
او لـه دې پلوه يې ډېرې مدنـي او کلتوري

ـو د خپل زاړه آريايي تمدن په پوهنه کې د
ـ ځای د سنګيت Sangita کلمـه درلـوده،
ـ TALA او نريتـيه Nritya يعـنی مقـام او
ـوه او مهاديو (لوی معبود) يې د هغه واضع
ـميشـور Somesvara (= شـيوا) هـم و، نـو
Ragi چې دده پـه هنري مکتـب کـې پاللـي
ـمت S. Mata بلل او تر ده وروسته نور درې
ـې ګرده سنګيت څلور مکتبه لري.
ـنګ او نغمې ته سُر SUR وايي، چې ګرده

(۱) کهرج (سُر)	SUR, KHADJA	لکه د طاوس ږغ.
(۲) رکهب	RIKHBHA	لکه دپيپها ږغ (يوهندي مرغه)
(۳) ګندهار	GANDHARA	لکه د پسه ږغ
(۴) مدهم	MADHYAMA	لکه د کلنګ ږغ (يو مرغه)
(۵) پنچم	PANCHAMA	لکه دکوېل ږغ (يوهندي مرغه)
(۶) دهيوت	DHAIVATA	لکه د آس ششنی.
(۷) نکهاد	NISHADA	لکه د فيل ږغ

له دغو اوونومو څخه يې لومړی توری را اخيستی دی:

((سو - ري - ګه - مه - پـه - دهـ - نـي)) = سرګم. او دغـه نوسپتك Saptaka يعنـي اووه اصله بولـي، چې په ترتيب له اوله نری آواز (ځير) شروع کېږي او بيا په تدريج تر اوومه پورې جګېږي، چې درې ځير - منځنی - ډېر ږغونه يې ګرام Grama (اصل) دی.

هنـدي سـنګيت د بهـر تـه BHARATA پـه قـول - چـې پـه لومـړۍ مـيلادی سـدۍ کـې اوسېدئ او دده مکتـب بهـرته مـت بولـي - شـپږ راګه RAGA (مقـام) دئ، چې هر راګ پنځه راګني RAGINI (يعنـي مايـنې) او اتـه پُـتره PUTRA يعـنی زامـن او هـر زوی يـوه بهارجـا BHARYA (ماينه) لري، او ګرده (۹۰) کېږي. شپږ راګه دادي:[۲]

۱ بهيرون	Bhairon	۱ راګ	+ ۵ راګني	+ ۸ پتر	+ ۱ بهارجا	= ۱۵
۲. مالکوس	Malakausa	//	//	//	//	//
۳ هندول	Hindola	//	//	//	//	//
۴. سري راګ	Sri Raga	//	//	//	//	//
۵ ميګهه راګ	Megh Raga	//	//	//	//	//
۶ ديپك راګ	Dipaka Raga	//	//	//	//	//

تهوله = ۹۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوړ ډول دمملکت په غربي برخو کې خراساني سندرې او په شرقي پلو کې د پښتو سندرې له هندي راګونوسره ګډې ویلې کېدې.
څو چې په شلمه پېړۍ کې په هند کې د اروپایي مدنیت او صنعت له خپرېدلو سره دګرامافون او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي موسیقي سازونه (ټنګ ټکور) او ږغونه (راګونه) یې له لمر خاته څخه په ګرده افغانستان کې خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم دهندي موسیقي راګونو په فارسي یا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په ۱۸۸۱ م کال چې امیر عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې دخپلو زامنو د سنتي ښادي جوړه کړې وه. (۳) مولوی احمد جان ((تاجر)) قندهاری ددې جشن په توصیفي قصیده کې دواړه ډلې سازندګان یادوي:

یکطرف لولیان هندنژاد
جان فزا، ازترانهء شیرین...
یکطرف نغمه های ایرانی
داده دل راتسلی و تسکین..

د کابل د خرابات او د قندهار په توپخانه او مسلیانو کې ځینې خاصې کورنۍ وې، چې د هندي موسیقي ویونکي او خپروونکي وو. لکه په کابل کې داستاد قاسم کورنۍ دهندي ساز استادان او استاد کام الدین او قربانعلي دخراساني موسیقي استادان. او په قندهار کې دحکیم کاکو کورنۍ او په پېښور کې دعبدالقدیر خان ربابي‌کورنۍ چې استاد پذیرخان دده زوی مشهور سرینده نواز و، استاد بهرام خان په طبله وهلوکې استاد، اکرم خان او سبز علي خان مشهور سندر غاړي وو. د هرات حیدرو شش تار په تکړه ګوتو واهه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو سندرې:

اساساً خو په پښتو ژبه کې درې هنري مظاهر: شعر او موسيقي او رقص (اتڼ) ډېر سره تړلي راغلي دي. د پښتو د عوامي منظوماتو جوړښت (سيستم) خو له قديمه سيلابو ټونيك ؤ يعني شاعرانو به دخپل نظم د ټوټو سيلاب او هجا Syllable + آهنګ يعني تون Tone په لحاظ يو عروضي سيستم درلود. چې دمنظوماتو موزونيت Rhythm او تقارن Symmetry به يې دمحتوا او ترنم په ساتنه کې خوندي کول. يعني شاعر آزادو، چې دخپل نظم ټوټې دهجاوو د شمېر په لحاظ داسې سره و اوډي، چې وزن او هم آهنګ Tonic ولري او په اتڼ (رقص) کې لاهم د انساني بدن له ښکليو حرکاتو سره برابرې وي.

په پښتو منظوماتو کې د ظاهري جوړښت له پلوه تر اوسه له ځلورو هجاوو څخه بيا تر شل سيلابي ټوټو (مسريو) پورې اوولس (۱۷) بحرونه ضبط سوي دي، چې له دغو څخه تقريباً سل وزنه د آهنګ او ترنم په لحاظ را ايستل کېږي، (۴) او بنايي چې په سوو نور وزنونه په پښتو سيلابو ټونيك سيستم کې وي، چې تر اوسه په بشپړه توګه لا نه وي سره راټول سوي.

په پښتو عامي سندرو کې چې تراوسه ببخی لږ تر ليك و چاپ لاندې راغلي دي: بدله، کسرواله سېره بدله، لوبه (بګتی)، چاربيته، نيمکی (سروکی) رباعي، ناره، لنډۍ (ټپه) ترانه، غاړه، ږغ ګرده شمېرلي هجاوې او آهنګونه لري، چې د موسيقۍ له ټاکلو ږغونو او کله د اتڼ له خاصو حرکتونو سره سم وي.

په غربي برخو کې خراساني سندرې او په
دري له هندي راګونو سره ګډې ويلې کېدې.
ې په هند کې د اروپايي مدنيت او صنعت له
ن او فلم صنعتونه رواج سوه او د هندي
کور) او ږغونه (راګونه) يې له لمر خاته څخه
خپاره کړل اوپه افغاني دربارونو کې هم
په فارسي يا پښتو ژبورواج وموند. مثلاً په
عبدالرحمن د کابل د علم ګنج په باغ کې
ادي جوړه کړې وه. (۳) مولوی احمد جان
عشن په توصيفي قصيده کې دواړه ډلې

اد
ين...
اني
کين..

د قندهار په توپخانه او مسليانو کې ځينې
هندي موسيقي ويونکي او خپروونکي وو.
قاسم کورنی دهندي ساز استادان او استاد
خراساني موسيقي استادان. او په قندهار
تی او په پښور کې دعبدالقدير خان
پذيرخان دده زوی مشهور سرينده نواز و،
وهلوکي استاد، اکرم خان او سبز علي خان
د هرات حيدرو شش تار په تکره ګوټو واهه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اتڼ اقسام ګرده دموسيقي له لارو سره اړخ لګوي، او موزونې د ((اتـڼ نـارې)) لـري. نـو يـوه ټوټـه چـې هـم وزن لـري او هـم آهـنګ، ((څابښي)) يا ((لاړه)) يا ((ږغ)) يا ((شان)) بولي.

کله کله ((سپرې بدلې)) هم په خاصو خپلو آهنګونو په دسته جمعي ډول ويلې کېږي او د هرې بدلې مسرۍ (ټوټه) يو سرۍ په خواږه ږغ وايي، چې يوه مسرۍ خلاسه سي، نو يې کسر ګرده په ګډه تکرار وي.

د ښځو ايشـله يوه ښځه کله د آهنګي نارو سره کوي او کله د نرو د اتـڼ نـارې يـو سـرۍ پـه لـوړ خـواږه ږغ وايـی.د نقلو او قصو، عشقي ياحماسي نـارې هـم وزن او آهـنګ لـري، چـې قصـه کوونکـي يـې د قصـې د نـثري بـرخې پـه مـنځ کـې پـر خـپلو ځـايو بـاندې پـه موزونـو آهنګي غاړو لولي.

اتڼونه:

اتـڼ هغـه فـردي يـا دسـته جمعـي د بـدن مرتـب او ښکلي حرکات دي، چـې پـه عربـي رقـص او پـه انګريـزی ډانـس Dance ورتـه وايـي. ځيني پښتانه دنرو اتڼ (ګډا) او د ښځو دا (نڅا) بولي، چې په کندهار کې د ښځو اتڼ ته ((ايشله Ishala)) وايي.د پښتونخوا په ځېنې سيمو او د ږوب پـه ناوه کې کله کله د نرو او ښځو اتڼ په ګډه کېږي، چې په کـاکړو کـې يـې ((کمره امیـ)) يا ګډه امیـ يا برګه امیـ او نور پښتـانه يې ((برګ اتڼ)) بولي.

د اتـڼ راز راز حرکـتونه، سوکه سوکه - يـاژر - ژر اوښـتونه،د لاسو، سر،اوږو، ملا او پښو ښوروني ټول د اتڼ ډولونه سره بېلوي، لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شالکی: د پښتین اوړوب په ناوه کې، ورو ورو دوه قدمه پر مخ او دوه پر شا، چې کله غلئ اتڼ هم بلل کېږي.

د یوې اوږې اتڼ = یو اړخه اتڼ: په شالکی شروع کېږي، بیا وروورو چټك سی.

د غبرګو اوږو اتڼ = دوه اړخه اتڼ: د یوې اوږې اتڼ په پای کې، دغه ډېرې تودې او خورا چټکې ښوربدنې دي او ډم هم خپل ډول په خورا درزا ژر ژر ورسره ډمبوي.

شاپاتري: د ړوب د خلکو اتڼ دئ، چې بې ډوله او سورنا، تشې غاړې پکې ویلې کېږي.

شین اتڼ: د کاکړو په سیمو کې بې ډو له او سورنا خورا چټك اتڼ، چې ورو ورو له شالکي څخه شروع سي، بیادخورا مستی عروج او د غبرګو اوږو اتڼ ته ورسېږي.

برګ اتڼ = ګډه امی = کمره امی: د ښځو او نرو ګډ اتڼ دئ، چې لکه شین اتڼ سوکه شروع سي، بیا نود مستی او غورځنګ لوړې څوکې ته ورسېږي.

طالبي اتڼ: بې ډوله او سورنا تش په غړږي او غومبر سره د طالبانو په بنډار کې اجول کېږي، چې یو بیرغ یې هم په منځ کې وي. درې قدمه پر شا او مخ ځي، ورو - ورو تودېږي.

درې پلی: د کندهار او پښتین ترمنځ رواج لري درې درې پله له ډاله او نارو سره کېږي.

له پښتینه تر هرنایي د پښتونخوا په جنوبي سیمو کې څو ډوله اتڼونه سته چې لبه LBA یا لوبه یې بولی لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوره لبه: د هرنايي د ترينانو دوه قدمه ورو بې ډوله او سورنا اتڼ.

هوم لبه: دوه قدمه سوکه اتڼ د بدلو سره.

اړو يا لبه: د هرنايي د ترينانو اتڼ د نارو سره.

خورکۍ لبه: د هرنايي د ښځو لږ چټك اتڼ د بدلو سره.

دومړي لبه: د کاکړو د سنزر خيلو اتڼ، د ډول او سريندې يا چغکې سره.

ايشله: په کندهارکې د ښځو خاص اتڼ دئ، چې يوه يوه ښځه له جمعيته راوزي او په منځ کې رقص کوي، کله کله لنډۍ او کله د اتڼ غاړې او کله فکاهي خبرې ورسره وايي او که دغه اتڼ په ګډه ښځې وکي نو يې په جنوبي پښتونخوا کې شله Shila بولي.

ګلوبيا: دجنوبي پښتونخواد ښځو اتڼ د دريې او کسرونو او ټوکو سره.

دمنګي اتڼ: کله چې کليوالې نجلۍ منګی ګودر ته وړي، نو په ګډه ورو ورو اتڼ کوي او منګي ته راز راز حرکتونه ورکوي، عاشقانه لنډۍ وايي، او مستې نارې کوي.

د اتڼ د سرود آلات ډول، سورنا، سرينده، دريه، شپېلۍ، چغکه دي او کله کله د لاسو پړك يا د ټوپك ډز يا چك چکې هم ښه برخه پکې لري.ډول وهونکی ډم يا ډولچي د سورنا وهونکی سورنا چي بولي، چې ډم د ډول په ږغ ګرده اتڼ اداره کوي. هغه څوك چې اتڼ کوي، اتڼ چي، اتڼ باس، ناڅګر، رخڅي بلل کېږي، چې د ځوانانو ځنې غوړې او خپرې وي. کميس او پرتوګ اغوندي، ملا په رنګه دسمال تړي، په لاسو کې يې رنګه دسملونه وي. ښځې چې ايشله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي، سپك پړونۍ او فاخر کالي اغوندي او کله پايزيب هم په پښو کوي او هر اتڼ يو((مير)) هم لري، چې اتڼ چيانو ته بولي ورکوي.(۵)

د اتڼ سندرې عموماً عشقي، حماسي، فکاهي او کله تاريخي يا طنزي وي چې د پښتو د شفاهي ادب يوه ارزښتمنه پانګه ده.

* * *

په دې اوسني وختو کې د سندر غاړو دوې ډلې په افغانستان کې سته او کله چې راډيو په ۱۳۱۹ش ۱۹۴۰ م او بيا افغان ننداري په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م او بيا تلويزيون په ۱۳۵۷ ش ۱۹۷۸ م شروع سول، نو دغو دوو ډلو ښه وده کړې ده، چې لې و ډېر يې موسيقي ته له هندي ډوله ځخه مقامي رنګ ورکړئ دئ:

لومړی: پيشه کار سندر غاړي چې هندي راګونه يامقامي سندرې په دري ژبه يا پښتو لولي، او مشهور يې استاد قاسم (۱۸۸۴، ۱۹۵۶م) استاد غلام حسين د عطا حسين زوی (۱۸۸۶، ۱۹۶۸م) نبي ګل (مړ کابل ۱۳۵۰ش ۱۹۷۱ م) غلام دستګير شيدا (مړ کابل ۱۳۴۹ ش ۱۹۷۰) د قندهار کريم کاکو (د ۱۹۳۵ م حدود) د مردان صحبت خان (مړ ۱۹۴۲ م) استاد نتهو (ژوندی) استاد سر آهنګ محمد حسين (ژوندی). استاد دُری لوګری، استاد محمد عمر (مړ۱۳۵۹ ش) او استاد محمد اکرم (ربابيان)، غلام حسن تيراوال سرينده وهونکی، فقير حسن وايلن وهونکی، د قندهار سليم، دخوست مير سلام، جليل ځلاند، حفيظ الله خيال، رحيم غمزده، اول مير، هم آهنګ، قمرګله، رحيم بخش، سارا ځلاند، خان قره باغی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله افغاني هنرمندان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي، چې دهند په موسيقي کې هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام بندګي خان بنګښ چې رباب يې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م حدود) او دده زوی غلام علي خان او لمسی حافظ علي خان هم مشهور سرود نوازان وو(۶)

دغسی هم دکشمير يو خوانده چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م په حدودو کې کابل ته راغی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په خرابات کې په ۱۳۰۲ ق ۱۸۸۴ م وزيږېدئ او دموسيقي په هنر کې د ونې استاد سو، چې هندي موسيقي يې د افغاني مقامي لارو سره ګډه کړ او يو خاص طرز يې راو ايستئ چې په کابل کې په ((طرز قاسم)) مشهوردی. ده موسيقي له ادب سره نښلولئ دئ او له فارسي اشعارو څخه به يې پر موقع داسې بيتونه د موسيقي په پردو کې ويل، چې حسب الحال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې طرز کې وروزل اود کابل دپنځو شاهانو د دربار خوانده و (وفات، کابل ۲۲ سنبله ۱۳۳۵ ش ۱۹۵۶ م) دده زوی استاد يعقوب قاسمي د خپل پلار د طرز مروج و او اوس استاد محمد حسين سر آهنګ د استاد غلام حسين زوی په هندي موسيقي کې استاد ګڼل کېږي.

دوهم: شوقي سندر غاړي، چې مشهور يې ميرزا نظر (د ۱۹۲۹ م حدود) استاد عبدالغفور برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق فطرت (ناشناس)، کريم هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی نواز زکريا، شاه ولي، احمد ولي، ارمان، ظاهر هويدا، مهوش، هنګامه، سيما ترانه، احمد مريد او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ان په فني ډګر کې د ونې پر مخ تللي دي،
هم په استادۍ منل سوي دي، مثلاً غلام
اب يې دسرود په ډول راواړاوه (د ۱۸۵۰ م
لي خان او لمسی حافظ علي خان هم

خوانند چې ستارجو نومېدئ، د ۱۸۸۰م
غی، د ده زوی استاد قاسم جو د کابل په
۱۸۸۴ م وزيرېدئ او دموسيقي په هنر کې
دي موسيقي يې د افغاني مقامي لارو سره
يې راو ايستئ چې په کابل کې په ((طرز
وسيقي له ادب سره نښلولئ دئ او له
پر موقع داسې بيتونه د موسيقي په پردو
ال به وو. استاد قاسم ډېر شاګردان په دې
دپنځو شاهانو د دربار خوانند و (وفات،
۱۹۵۶ م) دده زوی استاد يعقوب قاسمي
و او اوس استاد محمد حسين سر آهنګ د
هندي موسيقي کې استاد ګڼل کېږي.
غاړي، چې مشهور يې ميرزا نظر (د ۱۹۲۹
ر برېښنا (مړ، کابل ۱۹۷۳ م) ډاکټر صادق
هراتي، احمد ظاهر لغماني، ساربان، نی
احمد ولي، ارمان، ظاهر هويدا، مهوش،
مد مريد او نور.

دموسيقی آلات:

د افغانستان د شلمی سدۍ په ساز و آواز کې دغه آلات مستعمل دي، چې اکثر له پخوا څخه را پاته دي:

۱. ضربی: لکه ډول، ډولکی، ډومبکی (زير بغلي) دريه (داريال يا چنبه) ډمامه، دوبړۍ (طبله) تُمبل، نغاره، منګی او تیم وهل.
۲. نفسي (ساهي): لکه نل (نی)، شپېلۍ (نای)، تولــه، تولکه، سورنا، ښکر، کرنا، دروئ، بین، باجه، تورۍ (لکه شپېلۍ) تروم، بوغۍ (بوق) تيمچه، مشکی، باجه، ارمونيه، مورلۍ.
۳. اوتار (اهتزازي): لکه رباب، تنبور، غږکه (غچك)، سارنګۍ، چنګ، دلربا، دنبوره (دوتار) سنتور، ستار، سرينده.

مآخذ:

(۱) تاريخ بيهقی ۸۰ د مشهد چاپ ۱۳۵۰ ش.
(۲) تحفة البهادر/ ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۹۶، طبع بنياد فرهنګ ايران. غياث ۳۶۹.
(۳) فيض محمد: سراج التواريخ ۳۹۲/۳ دکابل چاپ ۱۳۳۳ ق.
(۴) پوهاند عبدالشکور رشاد: د پښتو نظم عروضي سيستم (خطي)
(۵) سيال کاکړ: فولکلوري سوغات: د کوټې چاپ ۱۹۷۸ م. کاکړۍ د کوټې چاپ ۱۹۷۳.
غلام محی الدين ملګری: پښتني اتڼونه د کابل چاپ ۱۳۵۲ ش.
حبيب الله رفيع: دخلکو سندرې، د کابل چاپ ۱۳۴۹ ش.
(۶) نعيم کوثر: د ډهلي د آجکل مجله، اګست ۱۹۵۶م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵)

ودانۍ او معماري

د منځنۍ آسیاد معمارۍ فن له لسمی سدۍ څخه بیا د هرات د تیموریانو تر وختو پورې خورا غوړېدلئ و، چې نمونې یې د غزني او جام او دهرات منارې او نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ کې چې احمد شاه دراني بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونده کړه نو بیا د ودانۍ فن لږ ډېر وغوړېدئ او دلته مورږ وینو، چې د کابل او قندهار او هرات د معمارانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې ښکاره کړې ده او درې د معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:

لومړی: د خراسان قدیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر (شپاړسمه پیړۍ) کې تکمیل سوئ و.

دوهم: د مقامي کلاوو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې خاورې او ډبرې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم: دهند داسلامي سلطنت او مغولي شاهانو د ودانیو اثر چې (خراساني + هندي) سبك یې ګڼلای سو.

ددغو معماري ډولونو په ودانیو کې اکثر پخه خښته، اومه خښته، ګچ، تیږه، اهاك، سارو، خاوره او دای استعمالېده او د اقلیمي او اجتماعي اوضاعو په لحاظ یې غټې او پلن او جګ دېوالونه او په کابل کې د لرګو ودانۍ. خوپه نورو ځایو کې د پخو یا اومو خښتو پوښښونه او زربې جوړېدې. د کابل په ګرده سیمه کې د لرګو سره نښتې ودانۍ د لرګي د تزئیناتو سره رواج وې، خو دکندهار د پخو خښتو پوښښ چې په ګچو سره نښلول کېږي، تر اوسه ژوندی دئ. په هرات او شمالي سیمو کې د اومو خښتو دزربې پوښښونه له اقلیمي اوضاعو سره مقاومت کولای سي او دکابل او هندوکش په سیمو کې چې زلزلې پېښېږي، عمومي ودانۍ له لرګوڅخه جوړېږي.

د ودانیو دننه دېوالونه او چتونه په سپینوګچو یا رنګه ګلکاریو او تصاویرو ښکلي کېدل، د کندهارد ګچو نقاشي او هندسي شکلونه او ډول ډول ګلکارۍ ډېرې نفیسې وې، دهرات دمقرنس سازۍ کار، د قدیم نفیس هنر نمایندګي کوله. د غزني نقاشانو د کابل د سیمو د ودانیو چتونه او دیوالونه په ښکلي رنګ او ډول انځور ول او کله کله به ښیښه کاري هم پکښې کېده اوسپین ګچي دېوالونه به په طلا یا د طلق په تږتږو افشان کېدل.

لکه چې دمخه وویل سوه، د کلیو کلاوې به د پخو ختو څخه په دای (پخسه) داسې ټینګې او ښکلې ودانېدې، چې په سدیو به یې د

(۵)

...ۍ او معماري

...ـاری فن له لسمی سدۍ څخه بیا د هرات د
...خورا غوړېدلئ و، چې نمونې یې د غزني او
...نورې ودانۍ دي. د اتلسمی سدۍ په منځ
...بیا د افغانستان سره شلېدلې لمن راغونډه
...ـ ډېر وغوړېدئ او دلته موږ وینو، چې د کابل
...ـرانو کورنیوخپله هنر نمایی بیا په ودانیو کې
...معمارۍ ډولونه پکښې لیدل کېږي:
...ـیم سبك چې دهرات د تیموریانو په عصر
...ـیل سوئ و.
...وو او برجونو ښکلې ودانۍ چې مواد یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

باران، واورې او نورو طبيعي آفاتو، سېلو او زلزلو سره مقابله کوله او نړول به يې خورا ګران کار و، ختمه يې داسې پخوله، چې اول به يې يومن وچه خاوره له اوبو سره ګډه کړه، بيا به يې دونې سره واړوله او تر پښو لاندې به يې پخه کړه، چې بيرته به يې تول هغه يو من و.

په کابل کې د اتلسم قرن په آخرو کې د قندهار د معمارانو يوه مشهوره کورنۍ راغلې وه، چې مشرېې محمد ياسين معمار و،[۱] له دوی څخه په کندهار کې د احمدشاه دراني ګنبده او د چارسو لويه ګنبده او د کندهار د شاه جامع او د خرقې شريفې ګنبده او جامع او زړه جامع اودمير هزار جامع عمارتونه او په نونسم قرن کې د کهندلخان جامع پاته دي او کله چې کابل ته راغله، دلته يې د کابل د بالاحصار کلاوې بيا جوړې کړې، دتيمورشاه ګنبده اود تميم انصار اوعاشقان و عارفان زړې ودانۍ هم ددوی په لاس جوړې سوې، د باغ بالا اوارګ ځينې ودانۍ، دجلال آباد د حکومتي باغ او د خلم د باغ جهان نما او د کندهار د منزلباغ او کوکران ودانۍ هم ددغه هنر نمونې دي.

په شلم قرن کې ددې کورنۍ معماران محمد يعقوب خان، عبدالصمدخان، غلام علي خان، عبدالله خان او په کندهار کې استاد يار محمد خان او نعيم جان وو، چې د ميرويس بابا ګنبده يې په ۱۹۳۰ م جوړه کړه.

---

(۱) عزيزالدين وکيلي: تيمورشاه ۴۹۷/۲ کابل چاپ ۱۳۴۶ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶)

د کالیو صنعت

د نونسم قرن تر نیمایی پورې د افغانستان د خلکو کالي، دخپلو لاسو جوړ کړې کالي وو، چې له سپنسیو او اینځیو یا وربښمو څخه به اودل کېده لکه: کرباس، الچه، پټو، شوی، کېش، قاقمه، کُرک، برکه، وربښمینه نرمه، دسمالونه،کلاغی، قناویز، لونګۍ، بشرویه او نور...

ددغو لاسي صنایعو مرکزونه هرات، فراه، هلمند، کابل، ننګرهار، لغمان او د شمالی سیمو کلي او ښارونه وو، خو کله چې په دغو وختو کې دهند او روس له پلوه دماشیني مصنوعاتو تجارت شروع سو، نو په ورو ورو دغه لاسي داخلي مصنوعات لږ یا ورك سول، دهرات او کابل د وربښمینو او وړینو کالو او پټوانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستگاهونه وترل سوه، د نخي ټوکرانو او کرباسو صنعت مړ سو، فقط په شمالي ولایاتو کې لاتر اوسه هم فقط د چینو لپاره د ورېښمینې یا نخي الچې جوړولو صنعت ژوندی دئ او په داخلي ماشیني برقي کارخانو کې د اغوستلو ټوکران دونې اودل کېږي، چې د لاسي نساجۍ، نفیس صنعت یې نابود کړئ دئ.

د غزني او کابل او نورو سروسیمو د پوستین دوزۍ صنعت تر اوسه پاته دئ،چې د پسونو یاد قره قل یا ګیدړې او خفك له پوستو څخه ډېر نفیس پوستینونه او پوستینچې، دسکلې، جورابې یا خولۍ جوړېږي. او د ستنې په ورېښمو ګنډلو ګل کاریو ښکلي کېږي. (۱)

پر کالیو باندی د قندهار د خامك دوزۍ ورېښمین نقشونه او ګلونه یا د خولیو زریني او د ګلابتونو ګلکارۍ د لاسي صنایعو یوه نفیسه څانګه ده، چې تر اوسه لاهم ژوندۍ پاته ده.

د کراستې څخه نفیس کوسي او کوچۍ هم په هلمند، فراه، سیستان، قندهار، غور او نورو سرو سیمو کې د اغوستلو لپاره جوړېږي او د ژمي دبالاپوښ کار ورکوي. د کابل د پشمي پټو ګانو صنعت د ونې نفیس و، چې په ماشیني وسایلو یې هم اوس هغسې جوړونه ګرانه ده. دې پټو ګانو به تور، سپین او شکري رنګونه درلودل او خورا سپك او تاوده وو.

---

(۱) آریانا دایره المعارف ۳/ ۲۳۷۰ دکابل چاپ ۱۹۵۶ م.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۷)
مفروشات

د ډول ډول رنګه اوساده مفروشاتو جوړونه د افغانستان دخلکو يو قديم صنعت دی، چې په شلمه پېړۍ کې هم ژوندی پاته دی، داخلي او خارجي بازار لري.

۱- غالۍ اودل:

چې د هندوکش په شمالی ولاياتو کې له بدخشانه تر ميمنې او هراته، خورا نفيسې او پنډې تينګې د پايښت وړ رنګينې غالۍ جوړېږي او اوس لويې او کوچنۍ خارج ته هم صادرېږي، دجوړولو مواد يې سپينسي، اورته، وړۍ او مختلف نباتي او معدني رنګونه دي. مشهور انواع يې موری، قزل اياقۍ،آقچه يی، هراتۍ دی. اکثر يې ښځې اوبي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- کمبلې او تغرونه:

دا صنعت هم لـه پخوا څخه ژوندی پاته دی، رنګينې کمبلې او تغرونه له سپنسيو او اينخيو څخه اوبي، اکثر يې په هندسي او لوزي انځورونو ښکلي کېږي، چې لوی مرکز يې د افغانستان مرکزي ياشمالي سيمې دي، هغسې خو نو هرڅوك دخپل احتياج لپاره کمبلې او تغرونه ځانته جوړوي.

۳- کراسته:

دا هم لـه وړيو څخه بې لـه اودنې پـه خاصـه توګه او منبلو او لندولو داسې جوړوي، چې وړی پخپله سره نښلي او د باندې رنګينې يا ساده ګل کاری پرې کوي، دسړوسيمو لپاره ډېر ښه فرش ځنې جوړوي او کله چې لـه پت څخه جوړه سي، نو خورا نفيسه او پسته وي. پـه بدخشـان، هلمند، فـراه، او کـندهار کې ښې کراستې جوړېږي، چې کله خارج ته هم صادرېږي.

د کندهار دکراستو د توشکانو صنعت دېرش کاله پخوا لاژوندی و، چې د خونو د ژمي د فرش لپاره به يې يو راز سپين منقش او ډولي توشکان په خورا ښکلو رنګو جوړوله او خاص صنعت کاران يې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۸)
سنګتراشي او حکاکي

د ډبرو تراشلو هنر له قدیمه په افغانستان کې و، ځکه چې ددې سیمې غرونه او کانونه هر راز ښکلې او قیمتي ډبرې لري. د غزني د سپین مرمر ښکلې نمونې تر اوسه لاهم پاته دي. د هرات د تورې ډبرې صنعت او پر دغو ډبرو رازراز نقشونه او لیکونه، د ګازرګاه د ځینو قبرو پر شنختو باندې دسنګتراشۍ او خطاطۍ بهترین او نادرالمثاله بقایا دي.

په شمله سدۍ کې هم دغه صنعت لړو ډېر ژوندی و، په کندهارکې د سپینومرمرو او د شاه مقصود دژیړو نفیسو ډبرو کار، خاص بازار درلود او تر اوسه لاهم دا صنعت پاته دئ. د کابل، غزني، هرات، کندهار، بلخ، پر ځینو راپاتو شنختو باندې په ښکلي خط او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګل کاري، سپین یاتور مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته یې دهنر یوه ښکلې او نفیسه خوش نمایه نخښه ده.

په دغو انځوروسوو ښویو او رنګینو ډېرو به د ودانیو دننه او دباندې دېوالونه هم ښکلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژېړې ډبرې د مشهور کان تسبیح خو په آسیا کې شهرت درلود. مساجد او منبرونه، د ماڼیو د دېوالو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د سپین مرمر څخه جوړېدلې، چې نمونې یې د کندهار او کابل او هرات د شلمې سدۍ په ودانیو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ دښکلا په لحاظ د لیدلو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه په شلم قرن کې د ((حکاکانو بازار)) نومېدئ.

په دې وروستو کلو کې دماشیني سنګتراشۍ ځېنې فابریکې چې په بریښنا چلېږي هم جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د خواجه ملا دحجارۍ فابریکه مشهوره ده [1]

په لښکرګاه کې هم دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې د ودانیو لپاره تیارېږي.

(۱) آریانا دایرة المعارف ۳ ۲۳۶۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرمر داسې ښکلي سوي دي، چې هره شنخته
ئيسه خوش نمايه نخښه ده.
و ښويو او رنګينو ډبرو به د ودانيو دننه او
کلي کېدل. د کندهار د شاه مقصود دژيړې
سبيح خو په آسيا کې شهرت درلود. مساجد او
الو لاندې برخې او ششکونه او دروازې به د
ېدلې، چې نمونې يې د کندهار او کابل او
ودانيو کې تر اوسه خوندي او د خط اونقاشۍ
لو وړ دي او دکندهار د سنګتراشانو دکانونه
کانو بازار)) نومېدئ.
ـ کې دماشيني سنګتراشۍ ځېنې فابريکې
م جوړې سوې دي، چې له هغو څخه د کابل د
ريکه مشهوره ده [۱]
دګرم سېر د مرمرو له کانه څخه ښکلې ډبرې

۲۳۶۶

(۹)
مسګري او آهنګري

دخراسان په ښاري مرکزونو لکه هرات، کندهار، بلخ، کابل کې دمسو او اوسپنې د کار کوونکو (ېښانو) خاص بازارونه او دکانونه وو، چې دوی به دمسو يا ژېړو څخه خورا ښکلي لوښي لکه ګړوه، چلم، چلمچي،کاسې، څراغونه، پيتونسې، مجمې، د چايو لوښي، دېګونه او ښانکونه جوړول، پر دغو لوښو به يې ظريفه نقاشي او قلم کاري کوله، چې په خاصه توګه د غزني او هرات او کندهار او بدخشان مسګري مشهوره وه او تر اوسه لا هم په کابل کې د آهنګرۍ او مسګرۍ بازارونه له اتلسمې سدۍ څخه راپاته دي.

د اوسپنې څخه هم د کرنې مصنوعې آلات لکه يوم، کهي، تبش، نالونه، کولپونه، زنځير، چاړه، کلنګ او نور جنګي اسباب لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپ، زنبورك، نېزه، توره، خنجر او څېړنې د ژوندانه ضروريات او د پخلنگ لوښي جوړېدل او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې اوس د خارجي اوماشيني مصنوعاتو سره مقابله نسي كولای او لږ لږ وركېږي.

تر اوسه لاهم په چاريكار اود لغمان په تيگري كې د اوسپنې او فولادو شخه په لاس داسې صيقل سوي چړې او چاكوگان جوړېږي چې له ماشيني مصنوعاتو سره سيالي كوي.

د شلمې پېړۍ په سركې د استاد پاينده خان تبر د آهنگر باشي په نامه په كابل كې د سركاري وسلې جوړولو د اوسپنې دكار خانې مشران وو او استاد محمد عظيم يې د ۱۹۰۰ م په شاوخواكې مشر استاد و. [۱]

---

(۱) وكيلي: تيمورشاه ۷۲۲/۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ره، خنجر او ځینې د ژوندانه ضروریات او د
او دې هنرونو نوموړي استادان درلودل، چې
ي مصنوعاتو سره مقابله نسي کولای او لږ لږ

ریکار اود لغمان په تیګري کې د اوسپنې او
سې صیقل سوي چړې او چاکوګان جوړېږي
و سره سیالي کوي.
کې د استاد پاینده خان تېر د آهنګر باشي په
کاري وسلې جوړولو د اوسپنې دکار خانې
مد عظیم یې د ۱۹۰۰ م په شاوخواکې مشر

.۷

(۱۰)
تر کاڼي (نجاري)

په هغو سیمو کې چې لرګي او ځنګلونه او د جوز ونې یا دتوت ښه لرګي ډېر وو لکه کابل، کونړ، بدخشان، نورستان، پښتیا، غزنی هلته د نجارۍ صنعت هم له قدیمه پاته و، له لرګو څخه منقش د لاس لرګي، لکړې، صندوخان، دروازې، ښانکونه او په کافرستان کې د بوتانو مجسمې او نور د ژوندانه ضروریات جوړېدل. پخپله په لرګي کې ګلکارۍ او شبکه کارۍ او برجسته یا کیندلې نقاشي کېدله، چې کله کله به یې د انساني ژوند مختلف مناظر هم پکښې انځور کول.

طبیعي ښکلا وې او د مرغانو او حیواناتو شکلونه به پکښې مصور کېدل او د لرګو د شبکه کارۍ او رنګ کولو صنعت په ښه ډول ژوندی و او اوس هم د ودانیو د چتو د مسطح سازۍ او ښکلولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

صنعت لړ و ډېر پاته دئ او په کابل کې يوه د ترکانۍ لويه موسسه او کارخانه سته، چې په ماشيني وسايلو کار کوي.

په ځينو پخوانيوودانيوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا ښکاره کوي، چې په لرګو کې نقاشي اوليکنې او ښکلونې رواج درلود او د دې هنر يوه پاته نخښه د بدخشان په يمګان کې د ناصر خسرو قباديانې دمرقد د سقف په نسخ خط ليکلي د قرآن شريف آيتونه دي.

بله لرغونې نخښه يې هغه دروازه ده، چې د لوګر د څرخ په يوه مسجد کې پرته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه يې لرل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ـدئ او په کابل کې یوه د ترکاڼۍ لویه موسسه او
ـماشیني وسایلو کار کوي.
دانیوکې چې د لرګو هنري آثار پاته دي، هغه دا
ـه لرګو کې نقاشي اولیکنې او ښکلونې رواج
ـوه پاته نخښه د بدخشان په یمګان کې د ناصر
ـقد د سقف په نسخ خط لیکلي د قرآن شریف

ـخښه یې هغه دروازه ده، چې د لوګر د خرخ په
ـته وه او د غزنوي دورې کوفي خطونه او نقشونه

(۱۱)
ګاولې او څپلۍ جوړول

ګاولې د سړو سیمو یو راز پوره بوټ غوندې ګنډلی پای پوښ دئ، چې د غویي یا اوښ له څرمنې څخه جوړېدې. څپلۍ د تودو سیمو لپاره د څرمنې له تراړو څخه په داسې ډول جوړول کېدې، چې پښې ته ډېره هوا ورسېږي. په تودو سیمو کې بل راز «خرې» موچنې هم وې، چې کله کله به په رنګینو تارو یا ګلابتونو نفیسه ګل کاري هم پر کېده، چې زرینې موچنې، یې بللې او له دغو څخه پېښورۍ او ملتانۍ مشهورې وې.

له څرمنې او نخې سپین اودلې تاره څخه یې هم داسې موچنې جوړولې، چې ډېرې سپکې وې او «ګېوې» یې بللې. او کله به له لرګو یا خاشو یانباتي الیافو څخه هم موچنې جوړېدې، چې هر قسم یې یو راز خاصه ښکلا درلوده.

د افغانستان په اکثرو ښارو او کلیو کې ددغو صنعت کارانو خاصې راستې او دکانونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)

سراجي او پالان سازي

د آس زینونه او د حیواناتو کتې او پالانې او ځلونه جوړول د خلکو د ژوندانه او حمل و نقل لومړی احتیاج و او په ۱۳۰۰ش ۱۹۱۹ م چې موټر رواج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د سراجانو او زین او کیزو سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د پاره به یې هم دځرمنو ځخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو، اوښانو او نورو حیواناتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم یو مروج صنعت و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۲)

...ي او پالان سازي

...حيواناتو کتې او پالانې او ځلونه جوړول د
...ل و نقل لومړی احتياج وُ او په ۱۳۰۰ش
...ج موند، تر دې دمخه په هر ښار کې د
...و سازانو د کانونه وو، چې د آس د ښکلا د
... څخه ښکلي سامانونه جوړول. دخرو،
...اتو لپاره پالان سازي او دکتو جوړول هم يو

د خاورو د لوښو صنعت (کلالي)

د افغانستان په اکثرو سيمو کې د خاورو لوښي په څښنګ او خوړنګ کې استعماليږي.

منګي، کاسې، غابونه، صراحۍ، اوخورۍ، کونجۍ، منګوټې، دکۍ، تغاره، من، کوزه، کنډولي، نيمني، ګيلاسونه او ډير لوښي له خاورو څخه جوړوي. چې تر اوسه لا هم د لاسي کلالۍ دستګاهونه او د خرخلاو دکانونه په اکثرو ښارو کې سته.

د کندهار د خاورينو لوښو دکلالۍ صنعت ډير نري او ظريف لوښي په ساده خاورينه توګه راباسي. چې کله کله نقاشي هم لري د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل د استالف لوښي چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د لاسي صنعت يوه ښکلې ځانګه ده.

د هرات د کاشي کارۍ صنعت خو د آسيا په ښکليو صنايعو کې تاريخي شهرت لري او ددې صنعت بقايا تر اوسه لا هم په هرات او بلخ او کابل کې پاته دي.

منقش او رنګين کاشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او اشکالو مزين دي ددغه صنعت د ودانيو د تزيين بهترين وسايل دي، چې پخوا به يې رنګونه پاخه او معدني وو، خو اوس يې جوهري رنګونو، پخوانی اصالت ور وران کړئ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په خاصو رنګه لعابونو ښکلي کېږي، د
ځانګه ده.

ري صنعت خو د آسیا په ښکلیو صنایعو کې
ددې صنعت بقایا تر اوسه لاهم په هرات او

اشي چې په ګلانو او هندسي خطوطو او
صنعت د ودانیو د تزیین بهترین وسایل دي،
ه پاخه او معدني وو، خو اوس یې جوهري
ور وران کړئ دئ.

(۱۴)
زرګري

د راز - راز پسولونو لپاره په ټول افغانستان کې د زرګرۍ صنعت له پخوا څخه تر اوسه لاهم پاته دئ. د هرات او کندهار او کابل زرګران په هنري مهارت ښکلي پسولونه جوړوي.

په لویو کلیو کې هم زرګران وي، چې د سر، غاړې، لاسو او پښو لپاره د ښځو زیبا پسولونه له سرو او سپینو زرو یا ژیړویا کوټو څخه جوړوي.

په دغو پسولونو کې خال، ټیک، بادام، غوړوالۍ، پېزوان، لبنتۍ، چمکلۍ، هار، نته، اوړۍ، امېل، وښي، پایزېب او نور ډېر اقسام جوړېږي.[1]

(۱) آریانا دایرة المعارف ۳/ ۲۳۶۶.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

تر استقلال راوروسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر او صنعت لپاره دغه اقدامات په کابل کې سوي دي:

(۱) د افغانستان د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په۱۳۰۲ ش ۱۹۲۳ م خپره سوه.

(۲) په ۱۳۲۸ ش ۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.

(۳) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنایعو اساسنامه.

(۴) په ۱۳۳۴ ش ۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو دموسساتو لایحه.

(۵) په ۱۳۳۸ ش ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.

(۶) د ۱۳۴۰ ش ۱۹۶۱ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د میوزیك مسلكي مكتب هم جوړ كئ، چې د زاړه او نوي موسیقي اصول پكښې ښوول كېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دولتی تشبثات

...روسته د افغانستان په دولتی تشبثاتو کې د هنر ...ه اقدامات په کابل کې سوي دي:

... د صنایعو د تشویق لپاره یوه نظامنامه په۱۳۰۲ ...خپره سوه.

... ۱۹۴۹ م د تشویق صنایع اصولنامه.

... ۱۹۵۵ م د زراعتي بانك او لاسي صنایعو اساسنامه.

... ۱۹۵۵ م د سینما، تیاتر او فلم اخیستلو ...حه.

... ۱۹۵۹ م د معارفو د تجارتي صنایعو اساسنامه.

... ۱۹۶۱ م په حدودو کې د پوهنې وزارت یو د ...کي مکتب هم جوړ کړ، چې د زاړه او نوي ... پکښې ښوول کېږي.

(۷) په ۱۳۴۴ ش ۱۹۶۵ م د تیاتر د هنري موسسې اساسنامه.

(۸) په ۱۳۵۲ ش ۱۹۷۳ م په کابل کې د افغان ننداري موسسه د کابل د چمن په سیمه کې د سینما، تیاتر، میوزیك، رقص او نورو تمثیلي هنرونو لپاره جوړه او اساسنامه یې خپره سوه، چې اوس ځینې فلمونه هم جوړوي او د اطلاعاتو او کلتور د وزارت د هنر په ریاست پورې اړه لري.

(۹) په ۱۳۵۴ ش ۱۹۷۵ م د لاسی صنایعو د انکشاف مرکز جوړ او اساسنامه یې خپره سوه.

(۱۰) د ۱۳۴۰ش ۱۹۶۱ م په شاوخوا کې یو د صنایعو مکتب د پوهنې وزارت تاسیس کړئ و، چې تر اوسه هم چلېږي او په پروګرام کې یې د رسامۍ، نقاشۍ، مجسمه سازۍ، رنګمالۍ، معمارۍ، نجارۍ، تزیین او حکاکۍ زده کړه داخله ده.

(۱۱) د غلام محمد میمنه ګی په نامه یوه د مستظرفو صنایعو موسسه له ۱۳۵۰ ش ۱۹۷۱ م را په دې خوا د اطلاعاتو او کلتور په وزارت کې د هنري روزنو کار کوي.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library